

Derrida ve Wittgenstein: Dil, Anlam ve Bağlam

Derrida and Wittgenstein: Language, Meaning and Context

PEYAMİ SAFA GÜLAY

Samsun University

Received: 15.04.2022 | Accepted: 04.12.2022

Abstract: It is quite interesting to relate the thoughts of Jacques Derrida and Ludwig Wittgenstein. One of the reasons for this is that both thinkers spend a reasonable amount of time on language, and the other is the points where they approach each other. Both thinkers are far from essentialist logic that associates language with a permanent source. Likewise, according to both thinkers, meaning does not find its source in a fixed presence. Both language and meaning are determined in a contextual network that it is possible to describe with the concept of a game. This network is a dynamic network where changes are always possible. Additionally, both thinkers are distant from interpreting this dynamism as a semantic nihilism. The aforementioned dynamism should not be interpreted as a deficiency of language, but rather as the possibility of its normal functioning.

Keywords: Language, meaning, context, Derrida, Wittgenstein.

Giriş

Her iki düşünüre de aşina olanlar için, Ludwig Wittgenstein ve Jacques Derrida düşüncelerinin ilişkilendirilmesi oldukça caziptir. Her ne kadar bu ilişkiyi mümkün kılan benzerlikler oyun kavramının ötesine geçecek olsalar da, özellikle oyun kavramından hareketle düşünüldüğünde bu ilişki dikkat çekici bir hale gelir. Nitekim oyun, her iki filozofun metinlerinde önemli bir rol oynar. Derrida düşüncesini yazının oyunlarından müteşekkil bir düşünce olarak takip etmek mümkündür. Wittgenstein düşüncesi içinse, bilindiği gibi, oyun kavramı artık resmi bir temsilci konumundadır. Fakat, tekrar etmek gerekirse, benzerlikler bundan ibaret değildir. Bu benzerlikler arasında, özellikle; dil, anlam ve bağlam arasında oldukça dikkat çekici bir ortak hat yakalamak mümkündür. Biz söz konusu hattı görünür kılabilmek için iki düşünürü ilişkilendirmenin makul bir zeminine, daha sonra yine iki düşünürün “dil geleneysel açıklaması” olarak formüle edilebilecek anlayışa yönelik eleştirilerine ve nihayet onların bağlam konusundaki düşüncelerine odaklanacağız.

1. Yakınlıklar, Farklılıklar

Öncelikle, iki düşünür arasındaki ilişkinin kurulabileceği makul bir zemine odaklanmak gerekir. Böyle bir zemin, elbette, Wittgenstein’in daha çok *Felsefi Soruşturmalar* adlı eseriyle bilinen ikinci dönem felsefesinin baz alınmasıyla mümkün olur. Fakat söz konusu ilişki, *Felsefi Soruşturmalar*’a giden yolda, *Mavi* ve *Kabverengi* kitaplarda görünür olmaya başlamıştır aslında. Orbán, *Mavi Kitap* ile başlayan dönemde Wittgenstein’da “tutarlı bir yapısökümcü bakış” görür. Daha da ileri giderek, bu bakıştan hareketle Wittgenstein’ı Derrida’nın öncüleri arasında sayar (Orbán, 1998, s. 84). Staten, *Mavi Kitap*’ın yapısökümcü bir perspektife sahip olduğu konusunda Orbán’a katılır (Staten, 1984, s. 1). Yine Orbán’a göre, dolayısıyla, *Felsefi Soruşturmalar*’daki düşünme ve yazma faaliyetleri de Derrida’nın yapısökümüyle benzerlikler gösterir (Orbán, 1998, s. 84). Devamında, Wittgenstein’in *Felsefi Soruşturmalar*’da ve *Kabverengi Kitap*’da okumanın yapısökümü olarak anlaşılabilir girişimlerde bulunduğunu iddia eder (Orbán, 1998, s. 85). Öyleyse, diye düşünür Staten, Wittgenstein’in pratiğinin garipliği ve metodik karakteri Derrida’nın yapısökümden anladığı şey bağlamında okunabilir (Staten, 1984, s. 2).

Allison, Wittgenstein'in dil oyunları kavramını ve Derrida'nın dil oyununa ilişkin açıklamasını inceledikten sonra, aradaki ilişkinin basit bir benzerliğin ötesine geçeceğini düşünür (Allison, 1978, s. 107). Bu öteye geçişi, her iki düşünürün muhtemel hedeflerinin birbirlerine yakınlığı olarak anlamının mümkün olduğunu iddia edeceğiz. Yine Allison'un bir başka iddiası, hem Derrida hem de Wittgenstein'in analizlerine aynı hamleyle başladıkları yönündedir. Buna göre iki düşünür de temelde "dil'in geleneksel açıklaması" şeklinde formüle edilebilecek yaklaşıma bir eleştiri geliştirmektedirler (Allison, 1978, s. 93). İşte bu başlangıç noktasının her iki düşünür için aynı zamanda bir varış noktası olarak da düşünülebileceği, iddiamızın temelini oluşturmaktadır. Nitekim Derrida, *Gramatoloji*'nin hedeflerinden birini belirlerken, bu kanaatimizi destekleyecek bir ipucu sunmaktadır: Söz konusu hedef, dolayısızlık ve mevcudiyet sözcükleriyle kastedilen şeyin (yani, aslında Derridacı anlamıyla "dil'in geleneksel açıklamasının" en önemli unsurlarının) muammalı hale getirilmesidir (Derrida, 2014, s. 132). Bir sonraki bölümde Wittgenstein'in bu görüşe nasıl yaklaştığını göreceğiz. Wittgenstein'a göre de dil dediklerimizin tamamında ortak olan bir unsur arayışı (yani, aslında bir çeşit sabit mevcudiyet fikri), boşuna bir arayış olmaktan öteye geçemeyecektir.

Orbán, Wittgenstein'in yeni bir tür konuşma ve yazma gerçekleştirdiğini düşünür. Bu yenilik, geleneksel düşünme biçimlerinin bir "zerzettelung"u (parçalamak, param parça etmek) olarak düşünülmelidir (Orbán, 1998, s. 84). Bu "zerzettelung" da, pekala, bir yapısöküm hareketi olarak anlaşılabilir. Nitekim Derrida da *Güç ve Anamlama*'da bu "zerzettellung"a yaklaşır: Ona göre yapılması gereken basit karşıtlıklara ya da terimlerden veya dizilerden birini seçme gereğine (yani, geleneksel yaklaşıma) karşı, yeni kavramlar ve yeni modeller ve bu metafiziksel karşıtlıklar sisteminden kaçan yeni bir ekonomi bulmaya çalışmaktır (Derrida, 2020, s. 33).

Eğer Derrida düşüncesini yazının oyunlarından müteşekkil bir düşünce olarak anlamak mümkünse, bu kez Wittgenstein, *Kültür ve Değer*'deki değinilerinden birinde Derridacı karakteristiğe oldukça yakındır: Gerçekten kalemimle düşünüyorum, zira birçok durumda elimin ne yazdığını kafam hiç bilmiyor, der Wittgenstein. (Wittgenstein, 2009, s. 143). Bu değini, bir sonraki bölümde tartışacağımız bir meseleyi, anlamın bilinç içe-

riğindeki bir özden bağımsız bir şekilde anlaşılması meselesini gündeme getirmesi ve dolayısıyla her iki düşünürün temasını bir kez daha kurması açısından önemlidir. Aynı şekilde Derrida'nın yapısökümcü okuması da “metafizik okuma modeli”ne, dolayısıyla belli bir özle ilişkilendirilmiş bir anlam fikrine yabancıdır. Derridacı okuma, Wittgenstein'in değinisinde olduğu gibi, bir metin yazma türüdür (Orbán, 1998, s. 86). Tıpkı Wittgenstein'in cümlelerinin ancak yavaş bir okumayla anlamlı olabilmeleri gibi (Wittgenstein, 1999, s. 47), Derrida metinleri de ihtiyatlı, katmanlı ve yavaş okumaları talep ederler (Derrida, 1981a, s. 33). Dahası Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'daki ifadelerinden birinde, bir kavramın nasıl anlaşılması gerektiğini tarif ederken, neredeyse Derrida'nın da aynı şekilde kurabileceği bir benzetmeye başvurur: Buna göre sayı kavramı bir özden hareketle değil, katmanlı bir kullanım pratiğinden hareketle anlaşılmalıdır. Şöyle söyler Wittgenstein: Ve tıpkı ip örerken lif üzerine lif burarmış gibi sayı kavramımızı genişletiriz. İpin sağlamlığı da tek bir lifin bütün ip boyunca sürüp gitmesinden değil, pek çok lifin üst üste binmesinden kaynaklanır (Wittgenstein, 2010, s. 52). Nitekim Derrida da *Platon'un Eczanesi*'nde bir metin okuma deneyimini bir ağda salınma, söz konusu ağa yeni iplikler ekleme ve aynı ağa parmaklarını kaptırma riskiyle ilişkilendirecektir (Derrida, 2016, s. 20).

Benzerlikler, iki düşünürün kullandıkları kavramlara yönelik nihai açıklamalara mesafeli olmaları konusunda da devam eder. Tıpkı Derrida'nın en sık müracaat ettiği kavramlarının -daha doğrusu, 'kavramslı'larının- (*différance*, *yapısöküm* gibi) nedir sorusundan kaçmaları gibi, Wittgenstein'in dil oyunları olarak tanımladığı örnekler de dil oyunu nedir sorusuna nihai bir yanıt vermenin mümkün olmadığı hissini verirler (Orbán, 1998, s. 86). Derrida'nın tüketici bir açıklamayla arasına koyduğu mesafenin temel sebebi, onun nihai gösterilene yönelik şüpheli tavrıdır. Ona göre bütün bir sistemi koordine edebilecek nihai bir gösterilenden, dolayısıyla nihai bir açıklamadan da bahsedilemez. Böylelikle metinler artık kendilerinde bulunabilecek nihai bir gösterilene ulaşmak için okunamazlar (Derrida, 1981b, s. 63). Aynı durumun, tüketici bir açıklamaya yönelik tereddüdün Wittgenstein'deki sebebiyse, mümkün oyunlar kümesinin sınırlandırılabilir bir küme olmamasıdır. Wittgenstein, dil oyunlarına yönelik incelemesinin sonucunu, şöyle açıklar: Birbiriyle kesişen ve üst üste binen karmaşık bir ben-

zerlikler ağıdır gördüğümüz. Gerek büyük gerekse küçük ölçekte benzerlikler (Wittgenstein, 2010, s. 52). Wittgenstein'in bu sonucunu, Derridacı bağlamda nihai gösterilenin yokluğundan geriye kalan şey olarak anlamak pekâlâ mümkündür: Tek bir egemen açıklama değil, kesişen, üst üste binen karmaşık bir benzerlikler ağı.

Allison her iki düşünürün şeylerin dünyasının anlamını dil oyununda bulması noktasında da ortaklaştıklarını düşünür: Dil ve dünya ortak bir gramerde buluşur ve aralarında hiyerarşik değil, karşılıklı bir ilişki mevcuttur (Allison, 1978, s. 107). Yine de, dikkat çekilmesi gereken bir farklılık vardır: Orbán'ın da tespit ettiği üzere Wittgenstein'in tartışmalara dahil olma zemini dilin kendisiyken, Derrida'nın zemini daha çok yazı olacaktır (Orbán, 1998, s. 87). Bununla beraber, tıpkı benzerliklerin bir iki örnekten ibaret olmaması gibi, farklılıklar da bundan ibaret değildir. Gier, Wittgenstein'i yapısökümcü perspektiften ilgi çekici hale getiren şeylerden birinin, Wittgenstein'in evrensel bir *Weltbild*'i (dünya görüşü) reddetmesi olduğunu söyler. Ne var ki Wittgenstein, Gier'in ifadeleriyle, Derridacı bir nihilizmden uzaktır. Mesela Wittgenstein, Pascal'ın "gelenek bizim doğamızdır" motosuna müracaat ederek dil için kamusal bir zemin ararken, Derrida doğanın ilk geleneğimiz olduğuna inanan Montaigne'den yanadır, der Gier. Dolayısıyla Wittgenstein'da doğanın belirleyici bir rolü varken, Derrida için böyle bir rol söz konusu değildir. Derrida'ya yönelik anlamsal nihilizm suçlamasının ne kadar isabetli olduğu, bu çalışmanın konusu değil. Fakat Gier'in Wittgenstein'in anlamsal nihilizmden korunduğunu düşünmesinin gerekçesi, gerçekten önemli bir tespittir. Buna göre Wittgenstein'in anladığı şekliyle dil, kamusal bağlamda güvenilir bir zemin bulabilir. Yani olağan toplumsal uzlaşıyla tutarlı olmak, her ne kadar nihai, değişmez bir yasa ifade etmese ve zamanla değişebilecek olsa da, bir dil oyununun meşruiyetini ifade edebilir. Fakat, diye ekler Gier, Derrida için dil çoğunlukla büyümlü, ikircikli bir yapıdır. Dolayısıyla onun sadece genel olarak değil, aynı zamanda belli bir andaki meşru zemininden de bahsedilemez. Buna göre Wittgenstein için iletişim bağlamında bütünsellik ve içsel ilişkiden bahsedilebilirken, aynı durum Derrida için geçerli değildir. Öyleyse Wittgenstein'a göre kültürel dünyalar arasında iletişimi mümkün kılan ortak bir dünya resminin temeli olan ortak bir (kamusal) zeminden mümkünken,

Derrida için mümkün değildir. Dolayısıyla Gier, Wittgenstein’i yapısökümden çok Heidegger ve Ponty bağlamındaki bir fenomenolojiyle ilişkilendirmenin daha doğru olacağı kanaatine varır (Gier, 2007). Nihayet, Orbán’ın şu iki tespiti, yine iki düşünür arasındaki farkları gözden kaçırmamak açısından önemlidir: İlk olarak ve Derrida’nın aksine Wittgenstein, tarihi metinleri analiz etmez. İkinci olarak, yine Derrida’nın aksine, Wittgenstein yazının bir felsefesine yönelmekten ziyade dil ve ifade biçimlerine odaklanmayı tercih etmiştir (Orbán, 1998, ss. 84-85).

Hem benzerlikler hem de farklılıklar elbette çoğaltılabilir. Fakat dikkatli bir okuma, benzerliklerin daha ön planda olduğunu ve iki düşünürün geleneksel felsefe yapma biçimlerine yönelik eleştirilerinin birbirlerine dikkat çekici yakınlığını tespit edebilecektir. İki düşünür, belki de en çok, anlamın bağlamla sıkı bir ilişki içerisinde olduğuna yönelik düşüncelerinde birbirlerine yaklaşırlar. Fakat anlam ile bağlam arasındaki söz konusu ilişkilere geçmeden önce, iki düşünürün dilin geleneksel açıklamasına yönelik eleştirilerine dönmemiz gerekir.

2. Husserl ve Dilin Geleneksel Açıklaması

Gramatoloji’de Derrida, Husserl’in anlama yönelik düşüncelerini, dilin geleneksel açıklaması olarak formüle edilebilecek yaklaşımın devamı niteliğinde görür: Husserl fenomenolojisi, varlık metafiziğinin radikal ve eleştirel de olsa bir restorasyonundan ibarettir (Derrida, 2014, s. 75). Derrida yaklaşımını, Husserl’i batı metafiziğinin bir temsilcisi olarak konumlandırmakla temellendirir. Buna göre Husserl, sözü yazıya önceleyen ve yine sözü meşru ve mutlak bir kaynak olarak gören batı metafizik geleneğini sürdürmektedir. Bu geleneğe göre logos, öz-duygulanış olarak sözdür: konuştuğunu-duymadır. Kendi kendisinden çıkarak kendi kendisinde, kendinde-mevcudiyetinin “yaşayan şimdi”sinde kendine gelir (Derrida, 2020, s. 224). Derrida’nın *Ses ve Fenomen*’de, Husserl’de bu bağlamda gördüğü taslağa yönelik özeti şöyledir: Sesimle temasından dolayı sözlerim, bana dışardan gelmezler (Derrida, 1973, s. 76). Konuşurken aynı anda kendimi duyarım. Gösteren, nefesim ve niyetim tarafından canlandırılır (Derrida, 1973, s. 77). Kendini duyma, kendi ürettiğim gösteren benden ayrı olmadığı için, dolaysız bir ilişkidir (Derrida, 1973, s. 78). Demek ki konuşma durumunda gösteren (yani söz) anlamın kaynağına (yani bilince) mutlak yakınlık içerisinde

(Derrida, 1973, s. 80). Allison, Husserl'in söz konusu yaklaşımını şöyle sunar: Husserl bu nedenle ifadenin başlı başına tamamen deneysel olmayan bir süreç olduğunu düşünür: edim tamamen zihinseldir -psişik ya da ruhsal- tamamen bilinç içinde gerçekleşir. Gösterge tamamen biçimseldir, yalnızca bir 'biçim'dir. Son olarak, göstergeye verilen anlam (Bedeutung) tamamen idealdir. Bütün bunlar 'ruhun yalnız hayatı' içinde, 'yalnız zihinsel hayat'ta veya onun daha sonra aşkın bilinç olarak adlandırdığı şeyde gerçekleşir. (Allison, 1978, s. 96).

Halbuki Derrida için bilincin kendinde mevcut olma hali (ruhun yalnız hayatı ya da yalnız zihinsel hayat) imkânsız bir durumdur. Onun meşhur *différance*'ı, bu imkansızlığın adıdır (Salman, t.y., s. 6). Köken mutlak değil, biraz sonra Husserl'in gösterge yapısında meydana gelecek olan yarılmada da görülebileceği üzere, ikirciklidir. Husserl'in söz konusu girişimi, yani anlamın ve dolayısıyla dilin özünün belirlenebilir ve mutlak bir başlangıç noktasıyla ilişkilendirilmesi, Derrida'nın eleştirisinin temel hedefidir (Glendinning, 1998, s. 79). Derrida'ya göre kavramsal kimlikler karakteristiklerini ideal saflıkla değil, safsızlıkla, oyunla edinirler (Glendinning, 1998, s. 80). Bu son iddianın Wittgenstein'in kavramlarla ilgili görüşüne yakınlığı, oldukça dikkat çekicidir. Wittgenstein'a göre de kullandığımız kavramları açık seçik sınırlar içine alamayız. Hatta bunun sebebi onların gerçek tanımlarını bilmememiz değil, hiçbir 'gerçek tanım'a sahip olmamalarıdır (Wittgenstein, 2011, s. 30). Her iki düşünürün anlamın kendisiyle ilişkilendirilebileceği bir tür öze yönelik bu şüpheleri, onları anlamın bağlamla arasındaki sıkı ilişkiyi görmeye yöneltecektir.

Wittgenstein'in görüşlerine geçmeden önce, son olarak, Derrida'nın Husserlci gösterge yapısında tespit ettiği yarığa değinmek gerekir. Husserl'in sözü, kendi konuştuğunu işitme, dışsal bir dolayım müracaat etmeme bağlamında meşru ve mutlak bir kökenle, bilinçle ilişkilendirdiğini belirtmiştik. Böylelikle sözün meydana geldiği yer, yani bilinç de anlamın kaynağı olarak konumlandırılabilir. Ne var ki yine kaynakta, bu aşkın gösterileni de gösteren haline getiren bir hareket gerçekleşir. Buna göre gösterge yapısı ikiye bölünür: İlki, ifade eden göstergedir. Bu gösterge "denmek istenen" ya da "kastedilen anlam"ın göstergesi olarak anlaşılır (Derrida, 1973, s. 32). Bu *expression* ifadesinin içini Husserl, transandantal gösterilen fikrine bağlı kalarak, kendinde kalabilen bir unsuru gösterecek şekilde

doldurur (Derrida, 1973, s. 33). İkinci gösterge biçimi ise, işaret eden gösterge olarak adlandırılır. Bu ikinci gösterge, tıpkı bir trafik levhası gibi, kendisini değil, başka bir şeyi gösterir. Derrida'ya göre bu ayırım, mutlak bir köken tayin ederek anlam ve dil için bir özün belirlenebilmesi girişimidir. Direk'in dikkat çektiği gibi ifade eden göstergeyi (*expression, expressive sign*) ayıran şey, ifade eden göstergenin ne söylemek istediğini bilen ve bildiğini söyleyen öznenin düşüncesine yakın olmasıdır. Bu yakınlıkta, ifade eden gösterge sanki anlamdan ibaretmiş gibi olur, yani dilsel gösterge anlamla o denli yakın bir ilişki içinde bulunur ki ilişkide olduğu anlam karşısında neredeyse silinir (Direk & Güremen, 2013, ss. 138-139). Bu noktada Husserl'in girişimindeki gedik, Derrida açısından oldukça açıktır: İfade eden gösterge her ne kadar mutlak bir kökeni mümkün kılacak şekilde yapılandırılrsa da, onun yapısında bile hala düşünceyle, anlamla bir tür özdeşlik ilişkisi değil, olsa olsa bir yakınlık ilişkisi bulunmaktadır. Dikkat edilirse ifade eden göstergeyle anlam arasındaki fark tamamen silinmez, sadece “neredeyse” silinir. Öyleyse ifade eden gösterge, ifade ettiği şeyle (kaynakla) özdeş olamaz. Hatta aslında ifade ettiği kaynağı hala “işaret” eden bir gösterge konumundadır. İşaret eden göstergeden tek farkı, anlama biraz daha yakın olmasıdır. Bu da bir nitelik farkı olarak değil, ancak bir nicelik farkı olarak değerlendirilebilir. Anlamla gösterge arasındaki fark, olduğu yerde durmaktadır.

Böylelikle Derrida'ya göre, ifade eden gösterge nezdinde dil oyunundan koparılıp atılmak istenen şey, yani gösterenle gösterilenin özdeş olmayışı ya da gösteren ve gösterilen arasındaki fark, oyunda yeniden yer alır. Ve dil, “artık sınırsız kalmaktan dolayı şaşkın, tam sınırlarının silinir görüldüğü anda, -kendisini aşılıyor görünen sonsuz ‘gösterilen’ tarafından sarılıp çerçevesizleşiminin kesilmesiyle- kendisi hakkında tedirginliğe kapıldığı anda, kendi sonluluğuna geri atılmış duruma” düşer (Derrida, 2014, s. 13).

Allison, Wittgenstein'in anlamın kaynağı ve açıklaması olarak içsel süreçlere yönelik tüm saldırısının, Derrida'ya benzer şekilde, Husserl'inki gibi bir açıklamaya yönelik olduğunu iddia eder (Allison, 1978, s. 96). Wittgenstein için de ne nihai bir kaynaktan ne de nihai bir açıklamadan bahsedilebilir: Dil dediklerimizin hepsinde ortak olan bir şey belirtmektense, bu görüşlerde, hepsi için aynı adı kullanmamıza yol açan ortak tek bir şey bulunmadığını -aksine bunların birbirleriyle çok çeşitli şekillerde akraba olduklarını söyler Wittgenstein. Onların hepsine ‘dil’ dememizin nedeni bu

akrabalıklardır. (Wittgenstein, 2010, s. 51).

Dil, yollardan oluşan bir labirenttir Wittgenstein'a göre. Bir yönden geldiğimizde yolumuzu bilirken, aynı yere başka bir yönden geldiğimizde yolumuzu kaybetmişizdir artık (Wittgenstein, 2010, s. 100). Ne var ki, sanki dil biçimlerimizin son bir çözümlemesi, yani ifadenin tamamen parçalara ayrılmış tek bir biçimi denebilecek bir şey varmış gibi bir görüntü çıkar bazen ortaya. Yani, diye devam eder Wittgenstein, sanki kullanageldiğimiz alışılmış ifade biçimlerimiz özünde henüz çözümlenmemiş durumdadır; sanki içlerinde gün ışığına çıkarılması gereken bir şey gizlidir. Bu gerçeği iştirğinde ifade tamamen açıklığa kavuşturulmuş ve devamımız halledilmiş olur. (Wittgenstein, 2010, s. 63). Aranan bu gizli şey, muhtemelen, biraz önce Derrida'nın işaret ettiğı nihai ya da aşkın gösterilen olmalıdır. Halbuki Wittgenstein, bunun bir yanılgı olduğunun üzerinde ısrarla durur. Derrida'nın da dikkat çektiğı kendi kendine konuşma deneyimine dönen Wittgenstein, yine tıpkı Derrida gibi, bu tecrübenin hiçbir özel içeriğı ispat edemeyeceğini düşünür: Kendi kendine konuşmanın ne demek olduğunu bildiğimizi düşünürüz. Ne var ki bunu yalnızca kendimizden biliriz. Öyleyse bildiğimiz şey yalnızca şahsi tecrübemizdir, başkasının ki değil (Wittgenstein, 2010, s. 63). Demek ki kendi kendine konuşma deneyimi aracılığıyla tecrübe ettiğimiz şeyler, genel bir zihin içeriğı ya da bir öz olarak konumlandırılamazlar.

Wittgenstein bu noktada araştırmayı güçleştiren bir şeyden bahseder: Genellik tutkusu. Bir terim (mesela dil) altında topladığımız bütün varlıklarda ortak bir şey arama eğilimimiz vardır (Wittgenstein, 2011, s. 21). Ve bu öz arayışının, bu genellik tutkusunun sebebi, bilimin yöntemine saplanıp kalmış olunmasından kaynaklanır (Wittgenstein, 2011, s. 22). Bilimin yönteminin dil alanına uygulanmasına yönelik bu eleştirisi, Wittgenstein'ı bir kez daha Derrida'ya yaklaştırır. Zira Glendinning, Derrida'nın eleştirisinin hedefinde de "rasyonel hayvan olarak insan" varsayımının bulunduğunu söylemektedir (Glendinning, 1998, s. 79). Öyleyse Wittgenstein'da, anlamın ideal doğası gibi bir kabule mesafelidir (Allison, 1978, s. 99). Gerçek dili ne denli dikkatli incelersek, der Wittgenstein, talebimizle (yani anlamın ve dilin özünü bulmaya yönelik arzumuzla) arasındaki çatışma o denli şiddetli olacak. Yürümek istiyorsak sürünmeye, onun için de pürüzlü bir yüzeye ihtiyacımız olacaktır (Wittgenstein, 2010, s. 66).

Nihayet, Derrida ve Wittgenstein'in belirli bir geleneğe ilişkin olarak hemen hemen aynı eleştirel konumu paylaştığına dair güçlü kanıtlar mevcuttur (Allison, 1978, s. 100). Derrida için ideal ya da özdeş bir anlamdan bahsedilemeyeceği gibi, Wittgenstein için de "atmosferi" (yani, bağlamı) olmayan herhangi bir terim söz konusu değildir. Anlam, her zaman bağlamla ilişkili bir meseledir (Allison, 1978, ss. 97-99). Derrida'da bir sözcüğün anlamının "merkezsiz" olması gibi (Allison, 1978, s. 104), Wittgenstein'da da bir sözcüğün anlamı insanlar sözcüğe değişen bağlamlara göre ne anlam verdilerse, odur (Wittgenstein, 2011, s. 32). Wittgenstein'in sözlerinin kesin iması, diye belirtir Garver, kelimelerin "yaşam akışında" bir bağlamdan izole edildiğinde hiçbir anlamları olmadığıdır (Garver, 1991, s. 190).

Gier de, Wittgenstein ve Derrida'nın geleneksel özcülüğe yönelik saldırılarının paralellik taşıdığı kanaatindedir. Aynı şekilde, Wittgenstein'in Husserli indirgemeye mesafeli olduğunu da not eder (Gier, 2007). Son olarak Glendinning, yine benzer iki noktanın altını çizecektir: İlk olarak her iki düşünür de hedeflerine kavramsal kesinlik idealinin eleştirisini koyarlar. İkinci olarak da Wittgenstein, yine Derridacı bağlamda anlaşılabilir bir yaklaşımla, dünyanın söylenebilecek ya da gösterilebilecek türden bir bütünsel öze sahip olduğu fikrini tamamen ve radikal bir şekilde reddeder (Glendinning, 1998, s. 84).

Birtakım farklılıklarına rağmen iki düşünürün sıkı ilişkisini gösteren bu tablo onları, anlamı doğrudan bağlamla ilgili bir şey olarak düşünmeye sevk edecektir. Eğer dilin bir kaynağı, bir özü ve dolayısıyla da bir yasası yoksa, anlam ancak çevresinden hareketle, ancak bir ilişkisellik mantığı içerisinde değerlendirilebilir.

3. Bağlam

Wittgenstein'in *Kültür ve Değer*'deki değinilerinden biri, onun dilin nihai bir gösterilen aracılığıyla belirlenmesine yönelik tereddütlerini açık eder. Söz konusu değiniye göre Wittgenstein'in yöntemi, şudur: Hakikat sorusunu bırakmak ve onun yerine anlamı sormak (Wittgenstein, 2009, s. 119). Bu değini, genellikle "hakikatin reddi" gibi bir girişimle itham edilen Derrida ile Wittgenstein arasındaki ilişkiyi kurmanın başka bir yolu olarak görülebilir. Bununla beraber, her ne kadar çalışmamızın temel konularından biri olmasa da, ne Derrida'nın ne de Wittgenstein hakikate yönelik

genel bir reddedişe yönelirler. Onların yaklaşımını felsefi söylemin kendisini hakikat olarak konumlandırmasına yönelik bir eleştiri olarak okumak, çok daha makul görünmektedir.

Hem Derrida hem de Wittgenstein bu eleştiride oyun kavramına müraaat ederler. Derrida'nın Nietzsche okumasındaki tespitleri, onun dil ve anlam konularına yönelik genel görüşlerinin bir taslağı olarak anlaşılabilir: Bağlamsal bir ilişkinin ötesinde, yani belli bir bağlamı aşabilecek bir şekilde, anlam oyununun bir sonu yoktur (Derrida, 2011, s. 183). Bir göstergenin anlamı, gösterge sisteminin diğer üyeleriyle ilişkileri çerçevesinde, yani, bağlam dediğimiz mekânda oluşur: Herhangi bir gösterge, göstergeler sistemi tarafından üretilir ve anlamını ancak diğer göstergelere referansla edinebilir (Allison, 1978, s. 104). Anlam, kendisinden çıkarıldığı bütünlüğün (Derrida için, metin yapısının) daima yinelenebilir olması sebebiyle, her türlü bağlamda tekrar alıntılanabilir ve dolayısıyla yeniden anlamlandırılabilir bir haldedir: Her türlü gösterge her durumda alıntılanabilir ve böylelikle her türlü verili *bağlamı* bozar. Sınırlandırılmaz bir yeni *bağlamlar* zincirine dâhil olur (Derrida, 1988, s. 12). Metnin, dolayısıyla anlamın hiçbir sabit ya da nihai mekânı yoktur (Derrida, 2020, s. 25).

Bununla beraber, *İmza Olay Bağlam* metninde Derrida, hedefini mümkün olan en özet şekilde şöyle ifade edebileceğini söyler: Bir bağlamın neden hiçbir zaman mutlak surette belirlenebilir olmadığını ya da belirleniminin neden hiçbir zaman tümüyle kesin veya doygun olamayacağını göstermeye çalışacaktır (Derrida, 1988, s. 3). Dolayısıyla anlam, her ne kadar ancak belli bir bağlamla ilişkisi içerisinde açığa çıkabiliyorsa da bu, herhangi bir bağlamın anlamı nihai olarak belirleyebileceği anlamına gelmez. Derrida'ya göre herhangi bir *bağlamın* sonluluğu asla güvence altına alınabilir değildir, aksine her *bağlamın* sınırsız bir açılışı vardır (Derrida, 1988, s. 137). Aynı fikir *Marx'ın Hayaletleri*'nde de tekrarlanacak ve *bağlam* denen şeyin hep açık uçlu, dolayısıyla hep yetersiz ve kusurlu olduğunu savunulacaktır (Derrida, 2007, s. 9).

Bir metnin ve dolayısıyla anlamın sınırsız sayıda farklı *bağlamda* alıntılanabilir ve dolayısıyla yinelenebilir olması Derrida için o kadar merkezi bir rol oynar ki Derrida metnin dışında hiçbir şey olmadığı yönündeki meşhur fikrini böyle bir bağlam fikriyle ilişkilendirir. *Afterword*'de metnin dışında

hiçbir şey olmadığı iddiasının, bağlamın dışında hiçbir şey olmadığı iddiasından başka bir anlama gelmediğini söyler (Derrida, 1988, s. 136). Başka bir yerde tek bir kod, tek bir dil oyunu, tek bir bağlam, tek bir durum tahsis edecek bir söylemi kesinlikle reddeder (Critchley vd., 2016, s. 132). Bu tablo, gerçekten de, her şeyin her anlama gelebileceği bir tablo olarak görünebilir. Ne var ki Derrida, anlamlandırma biçimlerine bir tür anarşizm getirdiği yönündeki iddialara yönelik olarak, hiçbir zaman kendinde mevcudiyetin saf olarak kavranmasıyla mutlak anlamda serbest bir oyun ya da karar verilemezlik arasında “ya hep ya hiç” tarzı bir seçimi teklif etmediğini vurgular (Derrida, 1988, s. 115). Bu noktada “belirlenemezlik” ile “karar verilemezlik” arasında bir ayırım yapar ve ilkini değil, ikincisini tercih ettiğini özenle belirtir (Derrida, 1988, s. 148). Demek ki söz konusu olan herhangi bir anlamın mümkün olmaması (yani, belirlenememesi) değil, mümkün anlamlardan hangisinin nihai anlam olduğuna karar verilebilmesi noktasında bir yasanın bulunmuyor oluşudur. Aynı noktaya işaret eden Staten, yapısökümcü şüphenin şeylerin “varoluşlarıyla” ilgili bir şüphe değil, “dilsel formüllerin değiştirilmez niteliklerine yönelik kabullerle” ilgili bir şüphe olduğunun altını çizer (Staten, 1984, s. 156). Staten’ın iddiası, Derrida’nın temel hedefinin dilin geleneksel açıklaması olarak anlaşılan yaklaşımın bir eleştirisi olduğuna yönelik tezle de tutarlıdır.

Bağlam konusuna yönelik fikirlerinde Wittgenstein, bir kez daha, Derrida’ya oldukça yakındır. “Peki ama kaç tür tümce vardır?” diye sorduktan sonra, devam eder: Diyelim ki iddia, soru ve emir mi? -Böyle *sayısız* tür vardır: “İmler”, “sözcükler” ve “tümceler” dediğimiz şeylerin hepsinin sayısız çeşitte kullanım türleri vardır. Ve bu çeşitlilik sabit, baştan bir kereliğine verilmiş bir şey değildir; tersine, yeni dil tipleri, yeni dil-oyunları diyebileceğimiz şeyler ortaya çıkarken diğerleri eskir ve unutulur (Wittgenstein, 2010, s. 32). Dil ve anlamdaki çeşitlilik, bir kereliğine ve sabit bir şey olmaktan ziyade, temel bir karakteristik olarak belirir. Bağlam meselesini aydınlatmak için, Wittgenstein’in *Felsefi Soruşturmalar*’da verdiği pek çok örnekten birine başvurulabilir: Wittgenstein, bir kralın taç giyme törenine odaklanır. Eğer, diye devam eder Wittgenstein, bu sürecin herhangi bir dakikasını çevresinden yalıtırsak, oldukça ilginç bir tabloyla karşılaşırız. Ya da töreni, altının en ucuz metal, parıltınsa bayağı kabul edildiği bir bağlamda değerlendirdiğimizi düşünelim. Her iki durumda da, yani törenin bir

dakikası etrafından yalıtıldığında ya da törenin takip edildiği kültür değiştiğinde, törenin anlamı bambaşka bir hal alacaktır. İşte bu başkalık, bağlamın değişmesinden kaynaklanır (Wittgenstein, 2010, s. 171). Dikkat edilirse Wittgenstein'in örneği, Derrida'nın herhangi bir göstergenin çok çeşitli bağlamlarda daima alıntılanabilir olmasına yönelik kanaatlerini hatırlatmaktadır.

Allison'a göre Wittgenstein'in kurduğu sistemi temelsiz, bağlamlardan müteşekkil bir labirent olarak düşünmek son derece mantıklıdır (Allison, 1978, s. 103). Tıpkı düşüncesini fark kavramı etrafında şekillendiren Derrida gibi Wittgenstein için de dil farklılıklardan meydana gelen, bu farklılıkların sürekli kesiştiği ve bu kesişmelerin belli bir öz, kaynak ya da yasaya tabi olmadığı bir sistemdir. Böylelikle bir kez daha oyun kavramı devreye girer. Derrida'nın anlam anarşizmiyle suçlanmasına benzer şekilde, Wittgenstein da oyun kavramına atfettiği merkezi konum dolayısıyla eleştirilebilir. Ne var ki Wittgenstein'in, muhtemel eleştirileri öngördüğü de söylenebilir: 'Oyun' kavramının kenarları bulanık bir kavram olduğu söylenebilir. –'Ama bulanık bir kavram aslında kavram mıdır ki?'- Netliği bozuk bir fotoğraf insan resmi midir ki? (Wittgenstein, 2010, s. 53). Belki de Wittgenstein bu ifadelerle sadece kendisine değil, Derrida'ya da yöneltilen muğlaklık eleştirilerinin kaynağını da öngörmüştür: Bu kaynak, dili esneklik kabul etmeyen, net biz zemin üzerinde (yani, dilin geleneksel açıklamasından hareketle) inşa etme arzusudur.

Derrida ve Wittgenstein'in çizdikleri benzer tablolar, dili arzulanan net zeminden uzak, bulanık bir zemine yerleştiriyor olabilir. Fakat dilin ve dolayısıyla anlamın zemininin kesinlikle bulanık olmadığı iddia edilebilir mi? Tıpkı netliği bozuk bir fotoğrafın fotoğraf olmaktan çıkmadığı gibi, zemini bulanık olduğu için dilin dil olmaktan çıkmayacağı da düşünülemez mi? Yine de böyle düşünmek için, dilin geleneksel açıklanma biçimleriyle aramıza mesafe koymamız gerekmektedir. Nitekim Allison, Derrida ve Wittgenstein ile birlikte geleneksel söylemin oyun kavramı tarafından ihlal edildiği kanaatindedir (Allison, 1978, s. 109). Glendinning de aynı tartışmaya önemli bir katkı sunar: Dilin Derrida için göstergeler (biz "Wittgenstein için de kullanımlar" diye ekleyebiliriz) arası bir oyuna tabi olmasını, mutlaka kötü ya da aşağı bir şey olarak değerlendirmek gerekmez. Dilin ancak belli bir bağlamda anlama kavuşabilmesi, asla doygun olamaması, bir

öz, kaynak ya da yasadaki hareket edememesi bir kusur ya da bozulma değildir. Aksine, dilin söz konusu oyun olasılığından mahrum edilmesi, onun normal işleyişinden uzaklaştırılması anlamına gelecektir. Hatta bu yapısal muğlaklık, dilin kullanılmasıyla hiçbir şeye ulaşamayacağı veya çok sayıda 'doğru' veya 'uygun' anlam bulunduğu anlamına da gelmez. Daha ziyade, onun herhangi bir belirli anlama indirgenemeyeceği anlamına gelir (Glendinning, 1998, s. 80). Özetle, diye bitirir Glendinning, Derrida'nın iddiası, oyun veya yapısal muğlaklığın istisnai bir koşul değil, bir dilin olanağının gerekli ve evrensel bir koşulu olduğu yönündedir (Glendinning, 1998, s. 81). Glendinning'in Derrida'nın fikirlerine yönelik bu son iddiasının Wittgenstein'in dilde yürümek için pürüzlü yüzeye dönmeye ihtiyacımız olduğu tezine ne kadar yakın olduğu açıktır. Üstelik Wittgenstein, muğlaklığa yönelik bu tereddüdün sebebinin de farkındadır. Bu sebep, bir kez daha, dilin varsayılan net zeminin yitirilmesi korkusudur: Dildeki muğlaklığı dikkate aldığımızda, çevremizdeki nesneler üstündeki egemenliğimizi yitirmiş gibiyizdir. Bunun yerine, değişik bireysellerle ilgili, birbirinden ayrı birçok kişisel deneyimle baş başa kalmışızdır. Bu kişisel deneyimler de muğlak ve sürekli akış halinde gibidir (Wittgenstein, 2011, s. 52).

Sonuç

Hem Derrida hem de düşüncesinin geç döneminde Wittgenstein, anlamı doğrudan bağlamla ilişkisi içerisinde değerlendirmişlerdir. Bu ilişki, dilin nihai bir öz ya da sabit bir kaynakla ilişkisini kesen bir ilişkidir. Dil, daima çevresiyle kurduğu ilişkilerde açığa çıkar. Bu ilişkilerin hepsini aşacak güçte nihai bir gösterilenden bahsedilemez. Dolayısıyla anlam, kendisine müracaat edilecek herhangi bir nihai mercide değil, kendisiyle ilişkili olduğu bağlamda aranmalıdır. Bağlamlar değişebilir, eski bağlamlar unutulabilir, yeni bağlamlar kurulabilir. Zaten dili sabit bir öz ya da mevcudiyetten uzak tutan şey, bu hareketliliklerdir. Bununla beraber, her iki düşünür, bu hareketliliğin anlamla ilişkimize bir çeşit anarşizmin hükmettiği şeklinde yorumlanamayacağı kanaatindedir. Dilin zemininin varsayılanın aksine muğlak olması, dili dil olmaktan çıkarmaz. Aksine Derrida için bu muğlaklık, dilin işleyişinin karakteristik bir unsurudur. Aynı şekilde Wittgenstein için de yürümek ancak pürüzlü bir zeminde mümkündür. Dilde ise bu pürüz, onun anlamının mutlak bir kaynakla değil, kendisiyle ilişkili olduğu bağlamla belirlenmesi aracılığıyla ortaya çıkar.

Kaynaklar

- Allison, D. B. (1978). Derrida and Wittgenstein: Playing the Game. *Research in Phenomenology*, 8, 93-109.
- Critchley, S., Jacques Derrida, Ernesto Laclau, & Richard Rorty. (2016). *Yapıbozum ve Pragmatizm* (C. Mouffe, Ed.; B. Tuncay, Çev.). İletişim Yayınları.
- Derrida, J. (1973). *Speech and Phenomena, and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*. Northwestern University Press.
- Derrida, J. (1981a). *Dissemination*, Trans. Barbara Johnson. Chicago: University of Chicago Press.
- Derrida, J. (1981b). *Positions* University of Chicago Press. Chicago.
- Derrida, J. (1988). *Limited inc*. Northwestern University Press.
- Derrida, J. (2007). Marx'ın Hayaletleri, Çev: Alp Tümertekin, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Derrida, J. (2011). Nietzsche'nin Şöleni (drl. Ve çev. A. Utku ve M. Erkan). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji*, (Çev. İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu.
- Derrida, J. (2016). *Platon'un Eczanesi*, (Direk, Zeynep, Çev.). Alfa.
- Derrida, J. (2020). *Yazı ve Fark*, (çev. P. Burcu Yalın). Metis Yayınları, İstanbul.
- Direk, Z., & Güremen, R. (Ed.). (2013). *Çağdaş Fransız Düşüncesi*. Minör Yayınları.
- Garver, N. (1991). Derrida's Language-Games. *Topoi*, 10(2), 187-198.
- Gier, N. F. (2007). Wittgenstein and Deconstruction. *Review of Contemporary Philosophy*, 6, 174-196.
- Glendinning, S. (1998). *On Being with Others: Heidegger, Derrida, Wittgenstein*. Psychology Press.
- Orbán, J. (1998). Language Games, Writing Games: Wittgenstein and Derrida: A Comparative Study. *The Paideia Archive: Twentieth World Congress of Philosophy*, 32, 83-88.
- Salman, G. (t.y.). Ses ve Fenomen: Derrida ve Husserl. *Dört Öge*, 15, 1-14.
- Staten, H. (1984). *Wittgenstein and Derrida*. U of Nebraska Press.
- Wittgenstein, L. (1999). *Yan Değiniler*. (çev: O. Aruoba). İstanbul: Altıkkırkbeş Yayın.

Wittgenstein, L. (2009). *Kesinlik Üstüne+ Kültür ve Değer*, (çev. Doğan Şahiner). İstanbul: Metis.

Wittgenstein, L. (2010). *Felsefî Soruşturmalar*. Metis Yayınları.

Wittgenstein, L. (2011). *Mavi Kitap Kabverengi Kitap* (Doğan Şahiner, Çev.; 2. bs). Türkiye İş Bankası.

Öz: Jacques Derrida ve Ludwig Wittgenstein düşüncelerini ilişkilendirmek, oldukça ilgi çekicidir. Bunun sebeplerinden biri her iki düşünürün dil konusuna çokça vakit ayırmalarıysa, bir diğeri de birbirlerine yaklaştıkları noktalardır. Her iki düşünür dili nihai bir kaynakla ilişkilendiren özcü mantığa uzaktır. Aynı şekilde her iki düşünüre göre anlam da kaynağını sabit bir mevcudiyette bulmaz. Hem dil hem de anlam, oyun kavramıyla tarif etmenin mümkün olduğu bağlamsal bir ağda belirlenirler. Bu ağ, daima değişimlerin mümkün olduğu dinamik bir ağıdır. Bununla beraber, yine her iki düşünür, bu dinamizmin anlamsal bir nihilizm şeklinde yorumlanmasına mesafelidirler. Söz konusu dinamizm dilin bir eksikliği olarak değil, aksine, onun olağan işleyişinin imkânı olarak yorumlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Dil, anlam, bağlam, Derrida, Wittgenstein.

